

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA**

**Кафедра філології
Filológia Tanszék**

**ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО /
ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET**

КУРС ЛЕКЦІЙ / TANTÁRGYI JEGYZET

Другий (магістерський) / Mesterképzés (MA)
(ступінь вищої освіти / felsőoktatás szintje)

03 «Гуманітарні науки» / 03 «Humán tudományok»
(галузь знань / képzési ág)

Філологія (мова і література угорська) / Filológia (Magyar nyelv és irodalom)
Філологія (Українська мова та література) / Filológia (Ukrán nyelv és irodalom)
(освітня програма / képzési program)

Берегове / Beregszász
2025р. / 2025

Курс лекцій призначений для більш ефективної організації роботи на заняттях з дисципліни «Загальне мовознавство» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «035 Філологія (Українська мова та література)», «035 Філологія (мова і література угорська)» Освітньо-наукова програма: «Філологія. Українська мова та література»; 035 Філологія. Мова і література угорська». Укладачі: Черничко С. С., Певсе А. А. – Берегове: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2025р.

Затверджено до використання у навчальному процесі
на засіданні кафедри філології ЗУІ ім. Ф. Ракоці II
(протокол №109 від 16.01.2025 року)

Розглянуто та рекомендовано Радою забезпечення якості вищої освіти
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
(протокол №1 від 11.02.2025 року)

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
протокол №1 від 12.02.2025 року

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF) кафедрою філології
спільно з Видавничим відділом Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Розробники:

Степан ЧЕРНИЧКО – професор філологічних наук, професор кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Андрея ПЕВСЕ – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Рецензенти:

Вільмош ГАЗДАГ – доктор філософії з галузі гуманітарні науки, доцент, доцент кафедри
філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Єлизавета БАРАНЬ – доктор філософії у галузі гуманітарних наук за спеціальністю
«Філологія», доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці II

Д-р Вікторія ШТЕФУЦА – PhD, завідувач кафедри української мови та культури
Ніредьгазького університету

Відповідальні за випуск:

Аніко БЕРЕГСАСІ – доктор габілітований, доцент, завідувач кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Олександр ДОБОШ – начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

За зміст методичних рекомендацій відповідальність несуть розробники.

Видання методичних рекомендацій у друкованій формі (PDF)
здійснено за підтримки уряду Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл.
Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua)

© Степан Черничко, Андрея Певсе, 2025
© Кафедра філології ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, 2025

ЗМІСТ

1. Вступ.....	5
2. Лекція 1: Предмет і завдання загального мовознавства. Характеристика фахової літератури.....	6
3. Лекція 2: Місце мовознавства у системі наук.....	10
4. Лекція 3: Сутність мови та її функції. Соціальна функція мови.....	13
5. Лекція 4: Знакова природа мови. Типологія знаків, їх структура.....	18
6. Лекція 5: Мова і мислення. Роль мови у процесі пізнання.....	26
7. Лекція 6: Мова і мовлення. Структура мови. Системний характер мови.....	32
8. Лекція 7: Диференціація мови. Літературна мова. Синхронія і діахронія.....	38
9. Лекція 8: Методи дослідження мови.....	41
10. Лекція 9: Історія мовознавства.....	44
11. Лекція 10: Логічний та психологічний напрями. Розвиток мовознавства у ХХ ст.....	47
12. Список літератури.....	52

ВСТУП

Курс лекцій із Загального мовознавства призначений для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 035 "Філологія (Українська мова та література)". Має на меті поглибити теоретичні знання студентів про мову як універсальний феномен, розкрити її сутність, функції, структуру, а також її роль у житті суспільства та культури.

Загальне мовознавство охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із природою мовної системи, взаємодією мов, їхньою еволюцією та розвитком. Особлива увага приділяється сучасним підходам до аналізу мовних явищ, новітнім дослідженням у галузі когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики та психолінгвістики.

Основними завданнями курсу є:

- ознайомлення студентів із найважливішими напрямками, ідеями і проблемами сучасного мовознавства;
- поглибити й систематизувати основні мовознавчі знання і навички лінгвістичного аналізу;
- формування цілісного уявлення про мову як складну, багатовимірну систему;
- розвиток уміння критично аналізувати мовні явища з використанням сучасних наукових підходів.

Лекція 1: Предмет і завдання загального мовознавства.

Характеристика фахової літератури

Мета: Ознайомлення студентів із основними поняттями та завданнями мовознавства як науки.

1. Визначення мовознавства
2. Основні завдання загального мовознавства
3. Характеристика фахової літератури

Мова є невід'ємною частиною життя кожної людини та суспільства загалом. Вона забезпечує комунікацію, є засобом передачі знань, культурних традицій і цінностей. У межах загального мовознавства мову розглядають як суспільне явище, яке формується, функціонує та змінюється в соціальному контексті.

Мова є найважливішим засобом спілкування людей, що виник і розвивається в соціумі. Вона пов'язана з потребами суспільного життя, зокрема з необхідністю передачі інформації, регуляції поведінки, збереження знань та культури. Мова відображає структуру суспільства та його соціальні процеси. Наприклад, у мовах світу відображаються соціальні страти, гендерні відмінності, культурні традиції тощо. У свою чергу, суспільні зміни, такі як технічний прогрес чи глобалізація, впливають на розвиток мов.

Мова виконує багатофункціональну роль у суспільстві. Вона забезпечує обмін інформацією між людьми, сприяє формуванню і структуруванню знань про світ, виражає емоції, думки, ставлення мовця, визначає належність людини до певної мовної спільноти, а також слугує засобом передачі культурних цінностей і традицій. Мова постійно змінюється під впливом соціальних, політичних, економічних і культурних факторів, що може стосуватися як лексики, так і граматичних чи фонетичних структур. Наприклад, у сучасному українському мовленні

простежуються запозичення з інших мов, пов'язані з розвитком технологій та інтеграцією у світову спільноту.

Вивчення мови як суспільного явища охоплює дослідження взаємозв'язку між мовою і суспільством, аналіз її функціонування у свідомості людини, а також взаємодію мови і культури. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти не лише мовні процеси, а й соціальну динаміку, культурні зміни та інтелектуальний розвиток людства.

Мовознавство як наука охоплює широке коло питань, пов'язаних із вивченням мови у всіх її аспектах: структурі, функціях, еволюції, зв'язках із суспільством та мисленням. У межах цієї науки виокремлюють два основні напрями: загальне та конкретне мовознавство. Цей поділ визначається характером об'єкта дослідження та методологією вивчення мовних явищ.

Загальне мовознавство займається дослідженням універсальних властивостей мов, які притаманні всім мовам світу. Воно зосереджується на вивченні принципів, закономірностей і механізмів, які лежать в основі мовної системи незалежно від конкретної мови. Наприклад, загальне мовознавство досліджує питання природи мовних знаків, універсальні моделі граматичних структур, процеси мовної еволюції, когнітивні аспекти мовлення, а також функції мови в суспільстві. Метою загального мовознавства є створення теоретичних концепцій і моделей, які можуть бути застосовані для аналізу будь-якої мови.

Конкретне мовознавство, у свою чергу, займається вивченням окремих мов або груп споріднених мов. Його завдання полягають у аналізі структурних, функціональних та історичних особливостей конкретної мовної системи. Конкретне мовознавство може включати дослідження фонетики, граматики, лексики, семантики, а також діалектів і варіантів певної мови. Воно має прикладний характер, оскільки результати досліджень конкретних мов часто використовуються в освіті, перекладі, мовному плануванні, створенні словників і граматик.

Попри різницю в об'єкті дослідження, загальне та конкретне мовознавство тісно пов'язані між собою. Теоретичні положення загального мовознавства слугують основою для аналізу конкретних мов, а емпіричні дані конкретного мовознавства дозволяють перевіряти та уточнювати універсальні гіпотези. У сучасному мовознавстві цей взаємозв'язок є особливо важливим, оскільки саме міждисциплінарний підхід дає змогу найбільш повно досліджувати мовні явища.

Таким чином, поділ мовознавства на загальне та конкретне відображає його багатовимірний характер і дозволяє максимально ефективно досліджувати мову як складну систему. Загальне мовознавство формує теоретичну базу, а конкретне — наповнює її емпіричним змістом, сприяючи як науковому, так і прикладному розвитку цієї галузі знань.

Загальне мовознавство є фундаментальною лінгвістичною дисципліною, яка займається вивченням загальних властивостей мови, її структури, функціонування та універсальних закономірностей, що характеризують всі природні мови. Його завдання пов'язані з пізнанням сутності мови як феномена людського спілкування та її ролі в культурі, мисленні та суспільстві.

Одним із центральних завдань загального мовознавства є вивчення універсальних властивостей, які притаманні всім мовам. Це включає дослідження мовних універсалій — спільних рис і закономірностей, які властиві різним мовам, незалежно від їхньої типологічної, географічної чи історичної специфіки. Такий підхід дозволяє лінгвістам зрозуміти фундаментальні принципи, за якими функціонує мова, та визначити механізми, що забезпечують її стійкість і змінність.

Іншим ключовим завданням є аналіз закономірностей функціонування мови як системи. Мова розглядається як ієрархічна структура, що складається з рівнів — фонетичного, морфологічного, синтаксичного та семантичного. Кожен із цих рівнів взаємопов'язаний, а їх функціонування підпорядковується внутрішнім законам. Завданням

мовознавства є виявлення цих законів, що дає змогу зрозуміти, як мова пристосовується до потреб комунікації та мислення.

Вивчення загального мовознавства має не лише теоретичну, а й прикладну цінність. Його результати застосовуються в типології мов, комп'ютерній лінгвістиці, соціолінгвістиці, а також у розробці методик викладання мов. Водночас розуміння універсальних властивостей мови сприяє міжкультурному спілкуванню, забезпечуючи глибше розуміння процесів перекладу та створення штучних мов.

Фахова література з мовознавства забезпечує наукову основу для дослідження мовних явищ, розробки методологічних підходів і вирішення практичних завдань. Основними компонентами цієї літератури є підручники, посібники, монографії, а також джерела додаткової інформації, такі як лінгвістичні портали та наукові журнали.

Фахові підручники та посібники є базою для отримання систематизованих знань. Вони охоплюють широкий спектр питань, починаючи з основ теорії мови та закінчуючи методами її дослідження. Наприклад, підручник М. П. Кочергана «Загальне мовознавство» є одним із ключових джерел для вивчення теоретичних основ мовознавства, оскільки висвітлює знакову природу мови, її структуру, функції, а також методологічні аспекти її дослідження. Такі роботи часто слугують основою для викладання у вищих навчальних закладах.

Джерела додаткової інформації, такі як лінгвістичні портали та наукові журнали, сприяють глибшому вивченню спеціалізованих тем. Вони публікують результати новітніх досліджень, забезпечують доступ до статистичних даних, корпусів текстів, а також пропонують інструменти для аналізу мовних явищ. Лінгвістичні портали, наприклад, Lingvo.info або [Glottolog](http://Glottolog.org), є важливими джерелами для вивчення мовної типології, статистики мовного поширення, а також міжкультурних досліджень. Наукові журнали, такі як «Мовознавство» або «*Journal of Linguistics*»,

зосереджені на публікації наукових статей, що відображають сучасний стан мовознавчих досліджень.

Вивчення та аналіз фахової літератури є важливою складовою роботи мовознавця, оскільки це дозволяє тримати руку на пульсі сучасних теорій, методів і відкриттів у галузі.

Лекція 2: Місце мовознавства у системі наук

Мета: Розкрити міждисциплінарні зв'язки мовознавства.

1. Мовознавство серед гуманітарних наук
2. Природничі науки та мовознавство
3. Мовознавство та сучасні технології

Мовознавство як наука займає унікальне місце в системі знань, оскільки його об'єктом є мова — універсальний засіб спілкування, пізнання та передачі інформації. мова не лише визначає культурну ідентичність людини, але й виступає ключовим інструментом у пізнанні інших сфер діяльності. Це зумовлює багатовекторний характер мовознавства, яке має тісні міждисциплінарні зв'язки як із гуманітарними, так і з природничими науками.

У межах гуманітарних наук мовознавство є центральною дисципліною, оскільки воно досліджує основу будь-якої комунікації — мову. Воно тісно пов'язане з філософією, яка допомагає осмислити фундаментальні питання сутності, походження та функцій мови. Питання про співвідношення мови та мислення, яке є одним із ключових у мовознавстві, знайшло відображення у працях таких філософів, як Гумбольдт, Соссюр, Хомський. Історія теж тісно пов'язана з мовознавством, адже вивчення лексики, топоніміки та мовної еволюції дає змогу відтворити історичну картину розвитку суспільств і культур.

Значну роль мовознавство відіграє і в літературознавстві, оскільки мова є основним інструментом створення художніх текстів. Лінгвістичний

аналіз літературних творів дозволяє досліджувати не лише стилістику, а й глибше розуміти ідейний зміст та культурний контекст. У свою чергу, логіка, яка вивчає форми мислення, допомагає аналізувати структуру мови та її граматичні зв'язки. Взаємодія мовознавства з етнографією дозволяє досліджувати взаємозв'язок мови та культури, зокрема через аналіз діалектів, традиційних назв і мовних табу.

Соціологія також є важливим партнером мовознавства, оскільки мова відображає суспільні відносини, соціальну стратифікацію та культурні трансформації. На стику цих дисциплін виникла соціолінгвістика, яка аналізує, як мова функціонує в різних соціальних групах, які зміни відбуваються під впливом соціальних факторів і як мова формує суспільну ідентичність.

Мовознавство як наука про мову не лише взаємодіє з гуманітарними дисциплінами, а й має численні зв'язки з природничими науками. Це обумовлено тим, що мова, окрім свого соціального і культурного значення, є явищем, яке виникло і розвивається в природному світі та підпорядковується фізіологічним і біологічним закономірностям. Співпраця мовознавства з природничими науками сприяє вивченню фізичних, анатомічних, психологічних аспектів функціонування мови.

Одним із найдавніших напрямів взаємодії мовознавства з природничими науками є його зв'язок із біологією. Вивчення мовленнєвого апарату, його будови та функціонування є необхідним для розуміння процесів творення та сприйняття звуків. У цьому контексті фонетика використовує знання анатомії та фізіології для аналізу артикулювання звуків і їхнього сприйняття слуховою системою людини. Теорія еволюції Дарвіна також вплинула на мовознавство, зокрема в аспекті досліджень глотогенезу — процесу виникнення мови в антропогенезі.

Фізика, а саме акустика, відіграє важливу роль у дослідженнях звукової природи мови. Завдяки фізичним методам вивчаються

характеристики мовленнєвих звуків, такі як висота, інтенсивність, тривалість і тембр. Сучасна експериментальна фонетика використовує спеціалізовані прилади, такі як спектрографи, осцилографи та інтонографи, для точного аналізу мовленнєвих сигналів. Ці дослідження дозволяють глибше зрозуміти фізичну природу звуків і забезпечити розвиток технічних засобів, таких як системи автоматичного розпізнавання та синтезу мовлення.

Зв'язок мовознавства із психологією відкриває перспективи вивчення психофізіологічних процесів, які супроводжують породження та сприйняття мовлення. Психолінгвістика, що виникла на межі цих дисциплін, аналізує механізми мовленнєвої діяльності, роботу пам'яті, уваги та уяви під час використання мови. Взаємодія із медициною дозволяє досліджувати мовні патології, такі як афазії, та розробляти методи їх діагностики та лікування.

Таким чином, мовознавство активно взаємодіє з природничими науками, використовуючи їхні методи та досягнення для глибшого вивчення мови як біологічного та когнітивного явища. Ця співпраця збагачує мовознавство новими знаннями та сприяє розвитку міждисциплінарних підходів у сучасних наукових дослідженнях.

Мовознавство активно взаємодіє з сучасними технологіями, що сприяє не лише його розвитку, а й розширенню сфер застосування. У добу цифровізації мова стає об'єктом обробки, моделювання та автоматизації, що змінює підходи до її дослідження й аналізу. Взаємодія мовознавства та сучасних технологій є ключовою для багатьох галузей науки, індустрії та освіти.

Комп'ютерна лінгвістика — це міждисциплінарна галузь, яка виникла на стику мовознавства, інформатики та математики. Вона займається створенням моделей мови для автоматичної обробки текстів, синтезу мовлення, машинного перекладу та інших завдань. Відповідно, застосовуються методи корпусного аналізу, статистичні моделі.

Завдяки мовознавчим дослідженням створюються алгоритми, здатні аналізувати фонетичні, лексичні й синтаксичні особливості мови, що робить взаємодію людини з машиною більш природною.

Корпусна лінгвістика стала основою для створення баз даних текстів, що використовуються для лінгвістичного аналізу та машинного навчання. Корпуси текстів дозволяють досліджувати частотність слів, мовні моделі, стилістичні особливості та діалекти. Вони є важливим інструментом для створення словників, граматик і систем автоматичної корекції тексту.

Мовознавство також сприяє розвитку інформаційних систем. Лінгвістичні алгоритми використовуються в пошукових системах для аналізу текстів і визначення релевантності результатів пошуку.

Лекція 3: Сутність мови та її функції. Соціальна функція мови

Мета: Визначити поняття мови та її основні функції.

1. Сутність мови
2. Функції мови
3. Мова і суспільство

Мова є унікальним явищем, яке визначає людську природу і є основою її комунікації, мислення та культури. Вона виступає засобом пізнання світу, інструментом збереження та передачі знань і досвіду. Сутність мови полягає в її здатності бути універсальною знаковою системою, яка водночас служить вираженням індивідуальних і колективних думок.

Мова є суспільним феноменом, оскільки вона виникає, розвивається і функціонує в суспільстві. Її соціальна природа відображається у зв'язку з культурою, традиціями, соціальними відносинами та історичними подіями. Водночас мова є особистісною, адже кожен індивід користується нею по-

своєму, відображаючи власний світогляд і досвід. Ця подвійність мови як явища створює основу для її глибокого аналізу в лінгвістиці.

Як знакова система, мова має внутрішню структуру, яка забезпечує її функціонування. Складовими цієї структури є фонетичний, морфологічний, синтаксичний і семантичний рівні, кожен із яких виконує свою роль у побудові й передачі змісту. Функціонування мови як системи залежить від її знакової природи: кожен мовний знак поєднує матеріальну форму (звукову чи графічну) із змістом, який він виражає. Такий підхід розвивався ще у працях Фердинанда де Соссюра, який наголошував на взаємозв'язку між формою та значенням у межах мовної системи.

Мова також є інструментом мислення. Вона формує спосіб, яким людина усвідомлює і класифікує реальність, а також забезпечує структурування інформації у свідомості. Питання про співвідношення мови і мислення досліджувалося багатьма вченими, серед яких виділяються Вільгельм фон Гумбольдт і його концепція внутрішньої форми мови. Відповідно до його ідей, кожна мова має унікальний спосіб відображення світу, що впливає на мислення її носіїв.

Функції мови розкривають її сутність як явища, яке не тільки забезпечує комунікацію, але й виконує пізнавальну, експресивну, культуроносну та інтегративну ролі. Через мову людина виражає свої думки та почуття, пізнає світ, створює культуру та взаємодіє із суспільством. Мова є засобом передачі культурного досвіду, цінностей і норм між поколіннями, сприяючи формуванню національної ідентичності.

Мова — це система комунікації, яка дозволяє людям передавати свої думки, емоції та інформацію. Вона має різні функції, через які виявляється її значення в суспільстві. Мовні функції — це способи, за допомогою яких мова здійснює вплив на людину, її думки і навколишній світ. У теорії лінгвістики існує кілька основних функцій мови, кожна з яких має своє унікальне значення та застосування в різних контекстах.

Одна з основних функцій мови — це **комунікативна функція**, яка забезпечує зв'язок між людьми. Завдяки мові ми можемо обмінюватися інформацією, почуттями, думками та ідеями. Вона виступає як основний засіб соціальної взаємодії, допомагаючи індивідам не тільки спілкуватися, але й організовувати суспільне життя.

Не менш важливою є **когнітивна функція**, яка пов'язана з мисленням і процесами осмислення. Мова дозволяє нам структурувати та організовувати свої думки, робити їх зрозумілими для інших і для себе. Через мову людина може формулювати свої переконання, ідеї, стратегії вирішення проблем, що прямо впливає на розвиток її інтелектуальної діяльності.

Іншою функцією є **експресивна функція**, що пов'язана з вираженням емоцій, почуттів і ставлення до навколишнього світу. Через мову ми можемо не тільки передавати факти, але й виражати свою думку, емоційний стан, ставлення до певної ситуації. Це одна з найбільш важливих функцій мови в літературі, мистецтві, а також у повсякденному спілкуванні.

Регулююча функція мови полягає в її здатності впливати на поведінку інших людей, регулюючи соціальні відносини. За допомогою мовних виразів ми можемо давати накази, прохання, поради, попередження, тим самим впливаючи на поведінку оточуючих. Мова в цьому випадку виступає як інструмент управління взаємодією між людьми, створюючи правила та норми соціальної поведінки.

Не менш важливою є **мета-мовна функція**, що дозволяє говорити про саму мову. Це функція, коли мова використовується для пояснення, уточнення або роз'яснення значення слів чи виразів. Наприклад, за допомогою мета-мовної функції ми можемо пояснити значення терміну, описати граматичні правила чи інші мовні аспекти.

Також існує **естетична функція мови**, яка полягає в використанні мови для створення естетичного ефекту. Вона особливо виражена в

літературі, поезії, музиці та інших формах мистецтва. Мова в цьому випадку стає засобом вираження краси, гармонії та глибини почуттів.

Фатична функція мови служить для встановлення контакту між людьми та перевірки, чи є зв'язок між ними. Вона реалізується через прості мовні акти типу привітання, прощання, запитання про стан, що не завжди має інформативний зміст, але необхідна для підтримання соціальної взаємодії.

Важливо розуміти, що функції мови часто переплітаються та взаємодіють одна з одною. Наприклад, у літературному творі можуть поєднуватися естетична, експресивна, когнітивна та комунікативна функції, надаючи йому глибину та багатогранність. Мова — це не лише засіб для передачі інформації, але й важливий інструмент формування соціальної реальності, який впливає на наше сприйняття світу та взаємодію з іншими людьми.

Взаємозв'язок між мовою і суспільством є складним і багатогранним. Мова є продуктом соціального середовища, а водночас вона також впливає на розвиток суспільних відносин, формуючи соціальну ідентичність, групову приналежність та сприйняття світу. Вивчення цієї взаємодії в рамках соціолінгвістики дозволяє зрозуміти, як мова функціонує в різних соціальних контекстах і як вона змінюється під впливом соціальних факторів.

Мова є важливим інструментом для формування соціальних зв'язків і підтримання соціальних норм. Вона має здатність не тільки передавати інформацію, а й регулювати поведінку, здійснюючи вплив на суспільні процеси. Взаємодія між людьми у суспільстві, різноманітні соціальні відносини, політика, культура, релігія, навіть економіка — усе це має мовну складову. Саме через мову людина визначає свою належність до певної соціальної групи, культури, нації.

У кожному суспільстві існує свій набір мовних норм і стандартів, які визначають, що є правильним, а що — неправильним в мовленні. Мова

в певному контексті може відображати статус особи в суспільстві, її соціальну приналежність. Наприклад, використання тієї чи іншої форми мови, діалекту, акценту чи сленгу може свідчити про походження людини, її професійну діяльність, рівень освіти чи соціальний статус. Соціальні норми щодо мови можуть варіюватися в залежності від регіону, соціального класу, віку чи навіть статі.

Мова також є важливим інструментом підтримки і зміни соціальних відносин. Вона може як зміцнювати соціальні зв'язки, так і створювати бар'єри між групами людей. У багатомовних суспільствах мова може ставати інструментом політичної боротьби. Політичні та соціальні рухи можуть використовувати мову як інструмент для вираження протесту, боротьби за права або ж для підкреслення національної ідентичності.

Мова є також важливим елементом культури. Культура та мова перебувають у постійній взаємодії: культура формує мову, а мова, в свою чергу, передає культурні цінності, традиції, історію народу. За допомогою мови передаються культурні уявлення про світ, норми та звичаї. Мовні структури і лексика можуть відображати світогляд і цінності певного суспільства, його ставлення до природи, до людей, до соціальних інститутів.

Мова також відіграє важливу роль у збереженні національної ідентичності. Вона є не лише засобом спілкування, а й носієм національної культури, історії, традицій. Через мову передаються основи світогляду, уявлення про моральні норми, правила поведінки, уявлення про красу та естетику. У багатьох культурах мова має особливе значення як символ єдності та стабільності нації.

У сучасному світі, з його глобалізацією та інтеграцією різних культур, мовні відносини стають ще більш складними. Мовна ситуація змінюється під впливом нових технологій, мас-медіа, міграції. У багатьох країнах мова є предметом політичних і соціальних суперечок. Наприклад,

в деяких країнах спостерігається боротьба за збереження національної мови в умовах впливу глобальних мов, таких як англійська.

З одного боку, мова є інструментом збереження культурної спадщини, з іншого — вона може стати чинником соціального поділу або навіть конфлікту. Різноманіття мов у світі створює можливості для багатогранної культурної взаємодії, але також може спричиняти труднощі в міжкультурному спілкуванні, якщо не зважають на мовні бар'єри та соціальні відмінності.

Мова і суспільство нерозривно пов'язані через їх взаємний вплив. Мова є не тільки засобом передачі інформації, а й інструментом соціальної інтеграції та організації суспільного життя. Вивчення мови в соціальному контексті дозволяє краще зрозуміти, як соціальні процеси відображаються у мовних формах і як мовні зміни можуть бути індикатором соціальних змін у суспільстві.

Лекція 4: Знакова природа мови. Типологія знаків, їх структура

Мета: Ознайомити студентів із теорією знаків та їх застосуванням у мовознавстві.

1. Поняття знака
2. Типологія знаків
3. Мовні знаки як частина семіотичної системи

Знакова природа мови є однією з основних її характеристик, що дозволяє розглядати мову як систему знаків, здатних передавати значення. Теорія знаків стала основою для численних досліджень у мовознавстві, особливо у таких галузях, як семіотика, лінгвістика та філософія мови. Знак у контексті мови — це основний елемент, через який здійснюється процес комунікації. У цьому контексті мова виступає як система, в якій кожен елемент (слово, звук, знак) має своє певне значення.

Теорії знака, запропоновані Чарльзом Пірсом і Фердинандом де Соссюром, стали основою для розвитку семіотики як науки про знаки і їхнє значення. Обидва ці вчені значно вплинули на розуміння того, як функціонують знаки в системах комунікації, і хоча їхні погляди мали суттєві відмінності, їхні теорії доповнюють одна одну, надаючи різноманітні перспективи на знакові системи, зокрема мову.

Чарльз Пірс, американський філософ і логік, розглядав знаки через призму семіотики, виділяючи три основні категорії знаків, які відображають різні типи взаємодії між знаком, його об'єктом та інтерпретатором. За Пірсом, знак є чимось, що представляє щось для когось. Він визначав знак через три основні складові: означаюче, об'єкт і інтерпретант. Означаюче — це форма знака, об'єкт — це те, на що знак вказує, а інтерпретант — це те значення, яке виникає в результаті сприйняття знака. У цій схемі важливо, що значення знака формується не тільки через його зв'язок з об'єктом, але й через інтерпретацію, яку здійснює спостерігач або користувач цього знака.

Пірс також розробив класифікацію знаків, виділяючи три основні типи: іконічні, індексальні і символічні. Іконічні знаки мають подібність до об'єкта, який вони позначають, наприклад, картина або мапа. Індексальні знаки мають фізичний чи причинно-наслідковий зв'язок з об'єктом, наприклад, дим, що є індексом вогню. Символічні знаки, на відміну від іконічних і індексальних, не мають подібності або причинного зв'язку з об'єктом; їх значення визначається через соціальну домовленість або конвенцію, наприклад, слова в мові. Ці три категорії взаємодіють і створюють багатогранну структуру знакових відносин, що дозволяє здійснювати ефективну комунікацію.

Фердинанд де Соссюр, французький лінгвіст, підходив до вивчення знака з іншої перспективи. Для нього знак був єдиним і неподільним комплексом, який включає дві складові: означення (*signifié*) і означаюче (*signifiant*). Означення — це концепт або ідея, яку ми маємо на увазі, коли

використовуємо певне слово чи вираз, а означаюче — це матеріальна форма знака, як звуковий або графічний символ. За Соссюром, зв'язок між означенням і означаючим є умовним і не має природного або логічного обґрунтування, а є результатом соціального консенсусу. Соссюр вважав, що значення знака не є фіксованим або незмінним, а формується лише в контексті певної мовної системи, в рамках якої кожен знак отримує своє значення через відмінність від інших знаків.

Соссюр підкреслював, що мова є системою відносних знаків, і значення кожного знака виникає не через його безпосередній зв'язок із зовнішнім світом, а через його місце в загальній системі. Це означає, що для розуміння значення знака потрібно враховувати всю систему мовних відносин, де кожен знак набуває значення завдяки своїй різниці від інших знаків. Така концепція зробила значний вплив на розвиток структурної лінгвістики, зокрема на ідеї постструктуралізму, де значення розглядається як результат взаємодії в межах більш широкої системи.

Попри різницю в підходах, роботи Пірса і Соссюра є основними для розвитку семіотики і лінгвістики. Пірс надає значну увагу відношенню між знаком, його об'єктом і інтерпретатором, тоді як Соссюр акцентує на структурі і взаємозв'язках між знаками в рамках мовної системи. Обидва дослідники визначають знак як інструмент для створення значення, і вивчення їхніх концепцій дозволяє краще розуміти природу мовної комунікації та значення знаків у різних контекстах.

Згідно з класичними концепціями, знак складається з двох основних складових: означуваного (суть або концепт) і означаючого (форма або матеріальний вираз). Означуване — це абстрактне поняття, яке ми маємо на увазі, коли використовуємо певне слово або знак. Означаюче — це конкретна форма знака, яка сприймається органами чуття (звукові або графічні символи). У взаємодії цих двох компонентів створюється значення знака, і саме завдяки такій структурі мова функціонує як засіб комунікації.

Знаки можуть бути розділені на різні типи залежно від їх функцій та контексту використання. Одним із основних критеріїв типології знаків є їхня семиотична природа. Семиотика — це наука про знаки та їхнє значення. Вона вивчає, як знаки функціонують у мовних системах і які принципи лежать в основі їхнього використання.

Знаки можна класифікувати за різними ознаками. Наприклад, однією з найбільш відомих типологій є класифікація знаків за відношенням між знаком і його об'єктом. Згідно з цією класифікацією, знаки поділяються на іконічні, індексальні та символічні.

Іконічні знаки мають подібність до об'єкта, який вони позначають. Це означає, що форма знака безпосередньо відображає властивості об'єкта. Наприклад, малюнки або схеми можуть бути іконічними знаками, оскільки вони схожі на те, що вони зображують.

Індексальні знаки не є безпосередньо схожими на об'єкти, але вони мають з ними певну фізичну чи причинну зв'язок. Наприклад, дим може бути індексальним знаком вогню, оскільки він свідчить про його наявність, але не є його прямим зображенням.

Символічні знаки, в свою чергу, не мають прямого зв'язку з об'єктами, які вони позначають. Вони здобувають значення лише через соціальну конвенцію та історичний контекст. Слова мови є символічними знаками, оскільки вони отримують своє значення не через фізичну схожість або причинний зв'язок з об'єктами, а через звичку і домовленість серед носіїв мови. Наприклад, слово "дерево" є символічним знаком, тому що його значення встановлене соціальним консенсусом.

Щодо структури знаків, то важливо зауважити, що вони мають певні компоненти, які взаємодіють між собою в процесі комунікації. Крім означуваного та означаючого, виділяють також третю складову — інтерпретанта. Це етап процесу сприймання знака, коли споживач інтерпретує значення знака. Знак є лише на стадії сприймання, коли він взаємодіє з інтерпретантом і передає йому певну ідею чи інформацію.

Система знаків є однією з найбільш складних і гнучких частин мовної структури. Вона постійно змінюється, адаптується під нові соціальні умови, і навіть самі знаки можуть змінювати своє значення з часом. Мова, як система знаків, також володіє здатністю до семантичного збагачення та розвитку нових значень, що відображає динамічність соціуму та культури.

Знакова природа мови дозволяє розглядати її не тільки як засіб передачі конкретної інформації, а й як інструмент соціалізації, самоідентифікації, а також як важливий аспект культурного розвитку. Вивчення типології знаків та їх структури відкриває нам глибоке розуміння механізмів мовної комунікації, що є важливим для всіх галузей мовознавства, від лінгвістики до антропології.

Типологія знаків є важливим аспектом семіотики, науки, яка вивчає знаки та їхнє значення. Знаки є основними одиницями, через які людина взаємодіє з навколишнім світом, передає інформацію та виражає свої думки і почуття. У мові знаки можуть бути представлені словами, звуками, графічними символами, жестами, що дає змогу здійснювати ефективну комунікацію. Щоб зрозуміти, як функціонують знаки, їх класифікують за різними критеріями.

Основними типами знаків є іконічні, індексальні та символічні. Кожен тип знака має свої особливості і визначається за характером відношення між знаком і об'єктом, який він позначає.

Іконічні знаки є найбільш прямими і наочними. Вони мають фізичну подібність до об'єкта, що вони позначають, тобто знак прямо відображає його вигляд чи властивості. Наприклад, малюнок дерева є іконічним знаком, оскільки він виглядає як реальне дерево. Іконічні знаки також використовуються у мові, коли слова або вирази набувають значення завдяки їхній схожості з тим, що вони позначають. Важливо зауважити, що така подібність не є універсальною і залежить від

культурного контексту. Тобто, те, що для однієї культури є іконічним знаком, може не бути таким для іншої.

Індексальні знаки, в свою чергу, не мають безпосередньої подібності до об'єкта, але вказують на нього через фізичний або причинно-наслідковий зв'язок. Наприклад, дим є індексальним знаком вогню, оскільки виникнення диму безпосередньо вказує на наявність вогню. Індексальні знаки є особливо важливими в мовах, де за допомогою таких знаків передаються не лише конкретні предмети, а й стани, дії та процеси. Вони можуть бути також різними в залежності від контексту, в якому вони використовуються, і від фізичних характеристик об'єкта, що позначається.

Символічні знаки є найбільш абстрактними і складними. Вони не мають безпосереднього зв'язку з об'єктом, який вони позначають, а їх значення визначається через соціальні домовленості, традиції або конвенції. Наприклад, слова в будь-якій мові є символічними знаками, оскільки їх значення залежить від того, як саме це слово було затверджене в мовному контексті. Символічні знаки можуть бути дуже різноманітними і з часом змінювати своє значення в залежності від історичних, культурних і соціальних змін. Вони можуть містити в собі більше нюансів, оскільки не прив'язані до конкретних об'єктів, а створюються людьми на основі спільних уявлень та соціальних реалій.

Окрім цих трьох основних типів знаків, існують і інші класифікації, які зосереджуються на таких аспектах, як функціональна роль знака в комунікаційному процесі чи рівень абстракції. Наприклад, можна виділити знаки природні та штучні. Природні знаки не створюються людьми, а є результатом природних процесів (наприклад, слід на землі, який вказує на присутність тварини). Штучні знаки є продуктом людської діяльності і створюються для певних цілей комунікації (наприклад, мова, жестовий код, дорожні знаки).

Вивчення типології знаків має велике значення для мовознавства, оскільки допомагає краще розуміти, як мова функціонує як система, що

складається з різних елементів. Різноманітність знаків і їх типології дозволяє передавати складні концепти, абстрактні ідеї, а також робить можливим багатогранне спілкування. Це дозволяє створювати різноманітні стилі та способи вираження думок, формувати національну та культурну ідентичність, а також дозволяє адаптувати мову до змінних умов соціального життя.

Мовні знаки є основним елементом мовної системи, і їхня роль у загальній семіотичній системі не можна недооцінювати. Семіотика, як наука про знаки та їхнє значення, досліджує, як знаки взаємодіють, як формується значення і як вони використовуються для комунікації в різних сферах життя. Мова, як частина семіотичної системи, є однією з найрозвиненіших і складних форм знакових систем, що дозволяє людині передавати складні концепти, абстрактні ідеї, емоції та думки. Мовні знаки є тією основою, на якій будується будь-яке спілкування в суспільстві, і вони займають центральне місце серед інших видів знаків, таких як жестові, зорові чи звукові знаки.

Система мовних знаків є результатом історичних і соціальних процесів, що призвели до вироблення певної суми правил для створення і використання знаків. Кожен мовний знак має два основних компоненти: означуване і означаюче. Означуване — це концепт або ідея, яку ми маємо на увазі, коли використовуємо певне слово чи вираз. Означаюче — це матеріальна форма знака, наприклад, звуковий комплекс або графічне зображення. Зв'язок між цими компонентами є умовним, і саме завдяки соціальному консенсусу люди погоджуються, що слово "дерево" буде означати певну рослину з певними властивостями.

Мовні знаки є частиною загальної семіотичної системи, яка включає не лише мову, а й інші види знаків — образи, жести, звуки тощо. Вони взаємодіють і утворюють комплексну мережу, в якій кожен знак має своє місце і функцію. Мовні знаки працюють у контексті інших знакових систем, таких як невербальна комунікація, символи в мистецтві, культурні

архетипи, що дозволяє створювати багатозначні й багатофункціональні вирази. Однак, мовні знаки мають одну істотну особливість — вони здатні передавати значення через абстракцію. Якщо жести чи образи здебільшого зображають конкретні об'єкти чи дії, то слова можуть передавати ідеї, які не завжди мають конкретне фізичне відображення.

Важливою характеристикою мовних знаків є їхня здатність до комбінування і створення нових значень. З допомогою словотворення, словозміни, контексту та граматичних конструкцій ми можемо утворювати нескінченну кількість висловлювань, що виходять за межі конкретних значень окремих слів. Мовна система здатна створювати складні повідомлення, об'єднуючи прості знаки у складніші структури. Таке комбінування мовних знаків дозволяє мові бути надзвичайно гнучкою та здатною відображати найрізноманітніші аспекти життя і буття.

Мовні знаки також мають специфічну функцію в межах семіотичної системи. Вони здатні передавати не тільки інформацію про зовнішній світ, а й допомагають формувати соціальну реальність. Через мову ми не лише спілкуємося з іншими людьми, а й активно взаємодіємо з навколишнім світом, конструємо реальність, обмінюємося ідеями, культурними цінностями і емоціями. Мовні знаки виконують когнітивну функцію, допомагаючи людині формулювати думки, зрозуміти і осмислити складні явища навколишнього світу.

Мовні знаки є важливою частиною і соціальних процесів. Вони не тільки відображають реальність, а й формують соціальні структури. Наприклад, через мову ми можемо передавати статуси, ролі, ідентичність, культурні норми та інші соціальні значення. Мова як система знаків є також потужним інструментом для зміни і формування соціальних відносин, оскільки через мовні зміни ми можемо регулювати поведінку, впливати на ставлення до різних аспектів життя, змінювати сприйняття соціальних проблем.

Система мовних знаків, як частина загальної семіотичної системи, є невід'ємною складовою людської культури і пізнання світу. Вивчення мовних знаків у семіотичному контексті дає нам змогу краще розуміти, як функціонує мова, як створюється значення і як люди взаємодіють через систему знаків.

Лекція 5: Мова і мислення. Роль мови у процесі пізнання

Мета: Розкрити взаємозв'язок між мовою та мисленням.

1. Мова і мислення
2. Роль мови в пізнанні
3. Внутрішнє мовлення

Мова і мислення є двома взаємопов'язаними аспектами людської когнітивної діяльності. Роль мови у процесі пізнання досліджувалася багатьма вченими, і однією з найвідоміших теорій, що розкривають цей зв'язок, є гіпотеза Сепіра-Уорфа. Згідно з цією гіпотезою, мова не лише є інструментом для вираження думок, але й впливає на саму структуру і зміст мислення.

Гіпотеза Сепіра-Уорфа, або лінгвістичний релятивізм, була запропонована американськими лінгвістами Едвардом Сепіром та Бенджаміном Лі Уорфом у першій половині ХХ століття. Вони висловили ідею, що мова не просто є засобом для комунікації, а й активно формує наше сприйняття світу. Вона впливає на те, як людина бачить, осмислює і організовує інформацію про навколишню реальність. У своїх дослідженнях Сепір і Уорф наводили численні приклади мовних структур, які, на їхню думку, відображають різні способи мислення.

Один з основних аспектів гіпотези Сепіра-Уорфа полягає в тому, що різні мови можуть структурувати сприйняття світу по-різному. Це означає, що носії різних мов можуть мати різні когнітивні моделі, сприймаючи і класифікуючи реальність по-своєму. Наприклад, у деяких

мовах є більше слів для позначення кольорів, у інших — для вираження просторових відносин. Це може впливати на те, як люди, які говорять різними мовами, сприймають кольори чи простір. Таким чином, мова не лише відображає наші думки, а й впливає на те, як ці думки формуються.

Уорф, зокрема, проводив дослідження мови індіанських племен, таких як навахо, і показав, що їхня мова має специфічну структуру, яка впливає на способи сприйняття часу і простору. Наприклад, в мові навахо немає чіткої різниці між минулим і майбутнім, що, на думку Уорфа, може змінювати сприйняття часу у носіїв цієї мови.

Крім того, теорія Сепіра-Уорфа підкреслює важливість граматичних і лексичних структур мови у формуванні способів пізнання та категоризації світу. Відповідно до цієї гіпотези, граматичні категорії мови, такі як рід, число, час, можуть впливати на те, як люди сприймають об'єкти і події. Наприклад, у мовах, де дієслівні форми чітко вказують на час події (минуле, теперішнє, майбутнє), носії таких мов можуть мати більш чітке уявлення про тимчасову послідовність подій, ніж носії мов, де ці відмінності менш виразні.

Ця гіпотеза викликала значні суперечки в науковому світі, і хоча вона отримала численні підтримки і критику, загальний висновок, який можна зробити з цієї теорії, полягає в тому, що мова і мислення взаємопов'язані, але наявність зв'язку між ними не є абсолютно визначеною. Мова не є єдиним фактором, який визначає спосіб мислення, але вона безумовно впливає на нього, формуючи певні рамки для пізнавальної діяльності.

Сучасні дослідження когнітивної лінгвістики не відкидають ідеї Сепіра-Уорфа, але йдуть далі, вивчаючи, як мова взаємодіє з іншими факторами пізнання, такими як досвід, культура, сприйняття. Вони визнають, що мова може мати вплив на структуру мислення, але цей вплив не є абсолютним. Людина не просто обмежена мовними категоріями, вона також має здатність до абстрактного мислення, уяви, використання

метафор та символів, що дозволяє їй мислити поза межами того, що визначає її рідна мова.

Роль мови в пізнанні полягає також у тому, що вона забезпечує засоби для організації і передачі знань, що дозволяє людям будувати складні концептуальні системи, формулювати наукові теорії та технологічні досягнення. Мова дозволяє не лише виражати власні думки, а й передавати досвід інших людей, що є основою для розвитку знань і культури.

Таким чином, взаємозв'язок між мовою і мисленням є складним і багатограним. Мова не тільки служить інструментом для вираження думок, але й активно формує їх, впливаючи на те, як ми сприймаємо, організуємо і осмислюємо навколишній світ. Гіпотеза Сепіра-Уорфа допомагає нам краще зрозуміти цей зв'язок і надає важливі ключі до дослідження мовних і когнітивних процесів.

Мова є важливим інструментом у процесі пізнання, оскільки вона не тільки дозволяє людині виражати думки, а й активно формує наше сприйняття світу. З одного боку, мова слугує інструментом для передачі знань, досвіду та уявлень, з іншого — вона визначає, як ми організуємо та структуруємо наші думки. Роль мови в пізнанні можна розглядати через кілька аспектів: через її функцію як засобу комунікації, як структуру, що організовує досвід, і як інструмент для розвитку когнітивних процесів.

Мова дозволяє людям обмінюватися знаннями і досвідом, що є основою для розвитку культури та наукових знань. Завдяки мові ми можемо передавати абстрактні концепти, складні ідеї, наукові теорії, технології, що неможливо зробити без мовних категорій. Мова не лише служить засобом комунікації, але й визначає рамки нашого мислення. Вона допомагає формулювати складні думки, робить можливим систематичне осмислення реальності, структурування інформації, що є основою для пізнавальних процесів.

З іншого боку, мова впливає на спосіб сприйняття світу. Мовні категорії можуть обмежувати або, навпаки, розширювати межі того, що ми можемо пізнати і усвідомити. Наприклад, у різних мовах існують різні категорії для вираження простору, часу, кольору, що може впливати на те, як носії цих мов сприймають ці явища. Відомо, що деякі народи мають особливі слова для опису відтінків кольорів, і це дає їм можливість по-іншому організувати і сприймати інформацію про кольори. Також різні мови можуть по-різному структурувати поняття часу, простору, дії, що позначає певну різницю в когнітивних процесах у різних культурах.

Мова також служить основою для розвитку абстрактного мислення. З її допомогою ми можемо створювати теоретичні конструкції, робити абстрактні узагальнення, мислити в категоріях, що не мають безпосереднього зв'язку з фізичними об'єктами. Це дозволяє розвивати науки, створювати філософські системи, будувати математичні моделі і формулювати загальні закони природи. Мова є тим інструментом, що дозволяє людині вийти за межі конкретного досвіду і звернутися до узагальнень, теорій, гіпотез.

Інший важливий аспект ролі мови в пізнанні полягає в тому, що мова є важливим інструментом для когнітивної рефлексії. Завдяки мові ми можемо не лише спілкуватися з іншими, а й здійснювати внутрішній монолог, рефлексувати над власними думками, аналізувати власні емоції і досвід. Мова стає інструментом саморозуміння і самовираження. Крім того, процеси мислення і навчання у значній мірі залежать від мови: ми вчимося не лише через досвід, але й через усвідомлення і осмислення цього досвіду за допомогою мовних структур.

Важливо зазначити, що хоча мова і відіграє важливу роль у пізнанні, вона не є єдиним чинником, що впливає на пізнавальні процеси. Інші чинники, такі як сприйняття, пам'ять, емоції та соціальне середовище, також мають важливе значення для того, як ми пізнаємо світ. Проте, мова є основним засобом, через який ці різноманітні когнітивні процеси

організуються і систематизуються. Вона слугує не тільки як форма вираження думок, а й як форма організації самого мислення.

Роль мови в пізнанні не можна недооцінювати. Вона є основою для розвитку інтелекту, розширення наших можливостей у пізнанні світу, дозволяє нам формулювати й систематизувати знання, а також служить потужним інструментом для абстракції та глибоких роздумів. Мова не лише відображає думки, але й активним чином впливає на їх структуру, розвиваючи та удосконалюючи наші когнітивні можливості. Вона є тим мостом, через який ми можемо перейти від простого сприйняття до складного пізнання і від індивідуального досвіду до колективного знання.

Внутрішнє мовлення є однією з найважливіших форм мовної діяльності, яка тісно пов'язана з процесами мислення та пізнання. Воно виступає як основний механізм, за допомогою якого людина організовує свої думки, планує дії, аналізує події та явища. Внутрішнє мовлення не завжди є вербальним, але його основна функція полягає у перетворенні абстрактних ідей та уявлень у доступну форму для свідомого осмислення, що робить його необхідним для здійснення складних когнітивних процесів.

Мова виявляється важливим інструментом для саморегуляції думок. Вона дозволяє людині формулювати свої внутрішні переживання, організовувати інформацію, здійснювати порівняння і узагальнення. У процесі внутрішнього мовлення людина може озвучувати свої міркування, аналізувати різні варіанти рішень, перевіряти припущення, чим створює можливість для кращого розуміння ситуацій та прийняття рішень. Це дозволяє здійснювати не лише когнітивні операції, а й планувати свою поведінку, передбачати наслідки дій, приймати рішення в умовах невизначеності.

Внутрішнє мовлення допомагає в організації мислення, надаючи йому структуру. Наприклад, під час розв'язання проблеми внутрішнє мовлення дозволяє поступово будувати логічні кроки, що ведуть до її

вирішення. Відтак, внутрішнє мовлення безпосередньо сприяє розвитку таких когнітивних процесів, як абстракція, узагальнення, аналіз, синтез і планування. Через внутрішнє мовлення людина може здійснювати уявне моделювання ситуацій, здійснювати ментальні операції, не вимовляючи жодних слів у зовнішньому світі.

Це мовлення також має важливу роль у комунікації, хоч і не є безпосереднім засобом міжособистісної взаємодії. Внутрішнє мовлення є тією передумовою, яка дозволяє людині розуміти і інтерпретувати мовлення інших. Важливість внутрішнього мовлення в комунікації полягає в тому, що воно формує базу для вербалізації зовнішніх висловлювань. Під час спілкування людина часто усвідомлює і організовує свої думки за допомогою внутрішнього мовлення, що дозволяє їй зрозуміти запитання, аналізувати відповіді, формулювати репліки. Внутрішнє мовлення також допомагає при підготовці до комунікаційних актів — людина може продумувати, як краще висловити свої думки, обирати необхідні слова та фрази, щоб досягти бажаного результату в спілкуванні.

Зв'язок між внутрішнім мовленням і зовнішнім мовленням складний і двосторонній. Внутрішнє мовлення може бути виражене в зовнішньому мовленні, і це відбувається тоді, коли людина переводить свої думки у слова, щоб поділитися ними з іншими. Однак, внутрішнє мовлення має й автономне існування, яке може не виявлятися у зовнішніх висловлюваннях. Іноді внутрішнє мовлення може стати своєрідним фільтром, через який проходять думки перед тим, як вони стануть вербальними. Воно допомагає людині відкоригувати свої міркування, уникнути надмірної емоційності або неконтрольованих висловлювань.

У психології внутрішнє мовлення часто розглядається як засіб саморегуляції, що дозволяє людині управляти своїми емоціями, мотивацією, поведінкою. З цієї точки зору, воно відіграє важливу роль у розвитку особистості та когнітивних здібностей. Внутрішнє мовлення дозволяє здійснювати контроль над собою, організовувати дії, знижувати

стрес і тривогу, що робить його важливим для психологічного благополуччя людини.

Отже, внутрішнє мовлення є важливою складовою пізнавальних процесів і комунікації. Воно допомагає організувати мислення, планувати дії, вирішувати проблеми та аналізувати ситуації. Крім того, воно є необхідним для розвитку самосвідомості і саморегуляції, сприяючи контролю над емоціями та поведінкою. Внутрішнє мовлення не тільки підтримує зовнішню комунікацію, але й є важливим інструментом для побудови когнітивних моделей і для формулювання думок, що є основою для взаєморозуміння в соціумі.

Лекція 6: Мова і мовлення. Структура мови. Системний характер мови

Мета: Розглянути основні елементи мовної системи та відмінність між мовою і мовленням.

1. Мова і мовлення:
2. Структура мови:
3. Системний характер мови:

Мова та мовлення — два ключові поняття в лінгвістиці, які визначають різні аспекти мовної діяльності. Під «мовою» зазвичай розуміють систему знаків, яка є загальною для певної спільноти людей, у той час як «мовлення» відноситься до конкретних актів використання цієї системи в процесі спілкування. Розуміння цієї відмінності важливе для глибокого осмислення функцій мови та її структурних елементів, а також для вивчення її системності та ролі у людській комунікації. Одним із основних вчених, що розрізняв ці два поняття, був швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр.

Ф. де Соссюр, основоположник структуралізму в лінгвістиці, розробив теорію мови, яка ґрунтується на розрізненні таких понять, як

«langue» і «parole». За його визначенням, «мова» (langue) — це система соціально обумовлених знаків, які спільно використовуються всіма членами мовної спільноти. Мова є абстрактною системою, що включає в себе правила, норми, структури, які визначають, як повинні формулюватися висловлювання і яким чином можна передавати значення. Це система, що передує індивідуальному використанню мови, і вона не залежить від конкретних актів мовлення.

Натомість «мовлення» (parole) — це конкретний акт застосування мови в процесі спілкування. Мовлення є індивідуальним і конкретним використанням мовної системи. Кожна окрема людина під час спілкування використовує мову, вибираючи певні слова, структури, інтонацію, форму вираження. Мовлення не є однаковим у всіх випадках, адже кожен акт мовлення унікальний, враховуючи конкретні умови спілкування, контекст, особисті уподобання, емоції та інші чинники.

Це розрізнення, що зробив Соссюр, важливе, оскільки воно дозволяє зрозуміти, що мова не є простою сумою окремих висловлювань або актів мовлення, а складною системою, що організована і має певні закони і структури. Індивідуальні акти мовлення, хоча і є важливими для комунікації, вони не можуть вичерпно пояснити, як функціонує мова як система.

Мова в теорії Соссюра є системою, в якій всі елементи взаємопов'язані. Кожен мовний знак складається з двох частин: значущого (signifier), тобто звукового або графічного образу, і значення (signified), тобто того, що цей знак позначає. Система мовних знаків створює структуру, де елементи мови функціонують у взаємозв'язку між собою. Мова є не просто набором окремих слів чи звуків, а організованою структурою, де кожен елемент має своє місце і значення, залежне від інших елементів цієї структури.

Крім того, за Соссюром, мова є суспільним феноменом. Вона є соціальним інструментом комунікації, і лише через соціальну взаємодію

люди здатні використовувати цю систему знаків. Мова є загальною для певної мовної спільноти, і її правила встановлюються не на індивідуальному рівні, а через консенсус між членами спільноти.

Таким чином, теорія Соссюра про мову і мовлення дозволяє зрозуміти, що мова як система існує незалежно від її конкретних актів використання, але саме ці акти мовлення є тими, що реалізують мовну систему в реальному спілкуванні. Мова як система є основою для кожного акта мовлення, а мовлення, своєю чергою, є індивідуальним проявом цієї системи, який залежить від контексту, умов спілкування та особистих вподобань мовця.

Розгляд структури мови і її системного характеру також дозволяє краще розуміти, як мова функціонує в цілому. Мова є системою, де кожен елемент — звуковий, лексичний, граматичний — взаємодіє з іншими елементами, і ця взаємодія створює можливість для комунікації. Це означає, що зміна навіть одного елемента в мовній системі може мати вплив на значення всього висловлювання або на правила побудови інших мовних конструкцій.

Отже, розрізнення мови та мовлення є ключовим для розуміння того, як мова функціонує як система і як вона використовується на практиці. Мова є системною структурою, яка реалізується через індивідуальні акти мовлення, що дозволяє людям комунікувати та взаємодіяти один з одним. Система мови є основою для розвитку когнітивних здібностей людини, а акти мовлення є тим інструментом, за допомогою якого ці можливості втілюються у реальних ситуаціях спілкування.

Структура мови — це складний механізм, який включає в себе різні рівні організації. Мова є системою, що складається з різноманітних одиниць, які взаємодіють між собою, утворюючи більш складні конструкції. Кожен рівень мовної структури має свою функцію і

специфіку, і саме їх взаємодія дає змогу мові виконувати свої комунікативні функції.

Основними рівнями структури мови є фонологічний, морфологічний, синтаксичний, семантичний і прагматичний. Кожен з цих рівнів має свою організацію і свої одиниці, які відіграють важливу роль у побудові мовних висловлювань.

Фонологічний рівень мови відповідає за звукову організацію мови. Одиницями цього рівня є фонемі — найменші звукові одиниці, які можуть змінювати значення слова. Фонемі об'єднуються в складові звуки, що формують фонетичні структури мови. Звуки в мові утворюють певні звукові системи, які виявляються в різних мовах по-різному, але всі вони виконують одну важливу функцію — передають зміст мовлення.

Морфологічний рівень вивчає морфемі — мінімальні одиниці значення в мові, які складають слова. Морфема може бути коренем, суфіксом, префіксом чи закінченням. Вона є основою для побудови більш складних мовних одиниць — слів. Морфологія визначає, як ці елементи комбінуються для утворення нових слів, а також як зміни в морфології слова можуть відображати різні граматичні категорії, такі як рід, число, відмінок тощо.

Синтаксичний рівень визначає структуру речення. Одиницями синтаксису є слова, що взаємодіють між собою згідно з певними правилами, утворюючи граматичні конструкції — речення. Синтаксис вивчає, як поєднуються різні типи слів для вираження певних смислів. Наприклад, в українській мові існують правила порядку слів у реченні, які допомагають точно передати зміст висловлювання.

Семантичний рівень мови вивчає значення, яке втілюється у словах, реченнях та текстах. Семантика зосереджена на тому, як одиниці мови набувають значення і як ці значення взаємодіють між собою. З точки зору семантики, важливою є не тільки буквальна інтерпретація слів, а й контекст, у якому вони вживаються. Семантика займається аналізом

значення, що виникає в результаті поєднання мовних одиниць, а також досліджує, як зміни у структурі мови впливають на зміну значення.

Прагматичний рівень мови пов'язаний із використанням мови в реальних комунікативних ситуаціях. Прагматика вивчає, як значення слова чи фрази залежить від ситуації спілкування, від цілей мовця, від соціального контексту та інших зовнішніх факторів. Це рівень, який фокусується на практичному використанні мови для досягнення певних комунікативних цілей, таких як вплив на слухача, вираження емоцій, маніпуляція тощо.

Ієрархія мовних одиниць є важливою частиною структури мови. Це розташування одиниць мови від найменших до найбільших, де кожна одиниця має свою функцію в контексті більш складних структур. Найменшими одиницями є фонемі, які складають морфемі — мінімальні одиниці значення. Морфемі складають слова, слова об'єднуються в словосполучення, словосполучення утворюють речення, а речення — текст.

Ієрархія мовних одиниць показує, як на кожному рівні мовної структури одиниці комбінуються, утворюючи більші одиниці. Наприклад, на фонологічному рівні звуки формують фонемі, на морфологічному — морфемі формують слова, на синтаксичному — слова об'єднуються у речення, а на семантичному рівні ці речення набувають значення залежно від контексту. Така організація дає змогу мові бути гнучкою і одночасно точним засобом комунікації.

Розгляд структури мови, її рівнів і ієрархії мовних одиниць допомагає зрозуміти, як мова функціонує як система, що дозволяє людині передавати та сприймати інформацію. Мова не є простим набором слів і звуків, а є організованою структурою, в якій кожен рівень має своє значення та функцію. Взаємодія цих рівнів і забезпечує ефективність і точність мовної комунікації.

Системний характер мови визначається її організованістю та взаємозв'язком усіх її елементів, що дозволяє мові виконувати функцію комунікації. Мова не є випадковим набором окремих слів і виразів, а є складною системою, де кожен елемент знаходиться в певній взаємодії з іншими елементами. У цьому контексті мовна система розглядається як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що утворюють єдину структуру, здатну до створення нескінченної кількості висловлювань.

Основною рисою мовної системи є її ієрархічна організація. У цій організації кожен рівень системи має своє місце та функцію, а елементи на кожному з цих рівнів взаємодіють між собою, утворюючи більш складні конструкції. Наприклад, на найнижчому рівні ми маємо звуки, які формують фонemi. Фонemi об'єднуються в морфemi, морфemi в слова, слова в словосполучення, а словосполучення — в речення. Кожен з цих елементів має свою функцію, і без взаємодії між ними мова не могла б виконувати свою основну функцію — передачу інформації.

Мовна система є динамічною і постійно змінюється в процесі комунікації, однак базові принципи її організації залишаються сталі. Наприклад, правила синтаксису, граматичні конструкції та морфологічні категорії створюють базову структуру, яка забезпечує зрозумілість і точність висловлювань. Однак ці правила не є зафіксованими в камені — вони можуть змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, таких як культурні або соціальні зміни, або зміни в мовній практиці певної спільноти.

Важливим аспектом системного характеру мови є її здатність до генерації нових висловлювань. Завдяки взаємозв'язку всіх елементів мови, зокрема граматичних конструкцій, лексичних одиниць і фонем, мова здатна створювати нескінченну кількість варіантів комунікації. Це досягається завдяки комбінаціям елементів на різних рівнях — фонологічному, морфологічному, синтаксичному та семантичному. Мовні

знаки не існують окремо, вони функціонують у контексті, в якому їх значення залежить від того, як вони комбінуються з іншими знаками.

Таким чином, системний характер мови можна визначити через її здатність функціонувати як організовану сукупність взаємопов'язаних елементів, кожен з яких виконує певну роль у створенні мовного висловлювання. Це взаємозв'язок є основою для побудови значення в мові. Знаками мови є не тільки слова, а й всі інші одиниці, які беруть участь у процесі комунікації: звуки, фонемі, граматичні форми, синтаксичні структури тощо.

Мова, як система, має внутрішню логіку та порядок, де всі елементи взаємодіють між собою, забезпечуючи ефективну передачу інформації. Знання цієї системи та розуміння її принципів є важливим для вивчення мовних процесів і забезпечення точності у мовленні. Системність мови також виявляється в тому, що кожен елемент цієї системи має значення лише в контексті загальної мовної структури, де значення кожної одиниці визначається її місцем у системі.

Зважаючи на системний характер мови, важливо розуміти, що мовні одиниці не існують ізольовано, а завжди взаємодіють один з одним. Це взаємодія дозволяє мові бути інструментом, який може виражати нескінченну кількість смислів і створювати безліч варіантів висловлювань. Всі елементи мовної системи, як фонемі, морфемі, слова, граматичні форми і навіть контекст, складаються в єдину структуру, здатну до нескінченної генерації нових значень.

Таким чином, розуміння системного характеру мови допомагає досліджувати, як функціонують різні рівні мовної організації, як вони взаємодіють і як ці взаємозв'язки створюють ефективну мовну комунікацію. Мова — це не просто набір слів і звуків, це складна система, в якій кожен елемент має своє місце і значення, взаємодіючи з іншими елементами для забезпечення точного і ефективного обміну інформацією.

Лекція 7: Диференціація мови. Літературна мова. Синхронія і діакронія

Мета: Дослідити процеси мовної диференціації та їх наслідки.

1. Диференціація мови:
2. Літературна мова:
3. Синхронія і діакронія:

Диференціація мови є важливим аспектом її розвитку, що відображає різноманіття форм, які виникають через соціальні, територіальні та інші фактори. Відокремлення мовних варіантів і стилів дозволяє мовознавцям аналізувати не тільки граматичну структуру мови, але й її функціональність у різних соціальних групах та культурних контекстах.

Мова диференціюється як на територіальному, так і на соціальному рівнях. Територіальні діалекти є основною формою мовної різноманітності, яка з'являється внаслідок географічної ізоляції мовних груп. Такі діалекти можуть істотно відрізнятися у фонетиці, лексиконі, а інколи й у граматиці. Вони виникають, коли групи людей, які спілкуються однією мовою, перебувають у різних географічних точках, що призводить до розвитку специфічних варіантів мови, які стають зрозумілими лише для носіїв цієї діалектної групи. Така диференціація є природним результатом мовної еволюції, яка забезпечує мовленнєву індивідуальність регіонів.

Соціальні діалекти, в свою чергу, з'являються через поділ суспільства на різні соціальні групи, кожна з яких має свої мовні особливості. Це може бути пов'язано з професією, віком, освітнім рівнем, статтю або іншими соціальними факторами. В результаті цього виникають різні стилі мовлення, такі як професійний жаргон, аргі, сленг, які дозволяють членам певних груп спілкуватися між собою, підтримуючи внутрішню ідентичність. Соціальні діалекти можуть відображати статус людини в суспільстві та впливати на те, як її сприймають інші.

Літературна мова є однією з форм, яка утворюється в результаті стандартизації мови в межах певної спільноти. Вона є зразком для усіх інших варіантів мови і регулюється через нормативні правила, які створюють стандарти для граматики, лексики, вимови тощо. Літературна мова забезпечує єдність комунікації і є основним інструментом культурної передачі інформації на рівні держави та міжнародного спілкування.

Норми літературної мови визначають правила, якими повинні керуватися носії мови при формуванні своїх висловлювань. Кодифікація мови включає в себе процес закріплення цих норм у словниках, підручниках, граматиках, а також у мовних установах, таких як академії мов. Кодифікація є необхідною для того, щоб уникнути мовних хаосів і забезпечити стандартні правила, які дозволяють людям з різних регіонів та соціальних груп взаємодіяти на одному мовному рівні.

Літературна мова не є статичною — вона постійно змінюється та адаптується до нових умов. Мовні стилі, які є частиною літературної мови, відображають ці зміни. Мовні стилі включають в себе науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, розмовний та інші. Кожен з них має свої особливості у виборі лексики, граматичних конструкцій, а також у способі вираження думок. Вибір стилю залежить від контексту комунікації: офіційні документи потребують іншого стилю, ніж повсякденне спілкування, а наукова стаття вимагає більш формального та точного вираження думок.

Синхронія та діяхронія — це два різних підходи до аналізу мовних явищ. Синхронний аналіз зосереджується на дослідженні мови на певному етапі її розвитку, тобто у рамках конкретного часу, без врахування її історичних змін. Такий підхід дозволяє аналізувати структуру мови на даний момент, з'ясовуючи, як функціонують різні її елементи, які закономірності та правила наявні на даному етапі розвитку мови.

Діахронний аналіз, навпаки, вивчає розвиток мови протягом часу, зважаючи на зміни, які відбуваються в мові у процесі її еволюції. Цей

підхід дозволяє простежити, як змінюються слова, граматичні структури, фонетичні особливості, а також як виникають нові форми та варіанти мови в залежності від соціальних, культурних та історичних процесів.

Взаємодія синхронії та діахронії дозволяє отримати повне уявлення про мовні зміни та їх причини. Однак важливо розуміти, що ці два підходи не є взаємозамінними: синхронія фокусується на стані мови в даний момент, а діахронія дозволяє вивчити, як мова розвивалася з часом.

Процес мовної диференціації, роль літературної мови в суспільстві, а також розрізнення синхронії і діахронії в аналізі мови — це важливі аспекти мовознавства, які дозволяють нам краще розуміти природу мови та її функції. Мова, будучи жива і динамічна, постійно змінюється та адаптується до нових умов, зберігаючи при цьому свою основну роль як засіб комунікації.

Лекція 8: Методи дослідження мови

Мета: Ознайомити студентів із основними методами лінгвістичного аналізу.

1. Описовий метод
2. Порівняльно-історичний метод
3. Структурні методи
4. Соціолінгвістичний метод

Методи дослідження мови займають центральне місце в лінгвістиці, оскільки вони дозволяють вивчати мову з різних точок зору та аналізувати її на різних рівнях. Різні підходи до мовного аналізу дають можливість виявити особливості мовної структури, а також зрозуміти її функціонування в контексті суспільства та культури. Розглянемо основні

методи лінгвістичного аналізу, які використовуються для дослідження мови.

Один з основних методів лінгвістичного дослідження — це описовий метод. Цей метод передбачає вивчення мовних фактів у їх статиці, тобто аналіз мови на певному етапі її розвитку, без урахування її історичних змін. Описовий метод дозволяє зібрати дані про мовні одиниці, їх структуру та функцію в певний момент часу. Він зосереджується на систематизації та класифікації мовних явищ, що дозволяє визначити правила, які регулюють мову в конкретний період її існування. У цьому контексті важливою є детальна фіксація мовних фактів, що дає змогу створити повну картину мовної реальності.

Порівняльно-історичний метод, в свою чергу, є підходом до вивчення мови, який зосереджується на вивченні еволюції мов і їх взаємозв'язків. Основною метою цього методу є реконструкція прамов, тобто мов, що існували в давнину та стали предками сучасних мов. Цей метод дозволяє виявити спільні риси в мовах, що належать до однієї мовної родини, а також відстежити процеси їх змін. Порівняльно-історичний метод широко використовують для дослідження індоєвропейських мов, а також для вивчення інших мовних груп. Завдяки цьому методу можна виявити глибокі історичні зв'язки між мовами і реконструювати мовні етапи, які призвели до появи сучасних мов.

Структурні методи лінгвістичного аналізу орієнтуються на вивчення мови через її структуру і взаємодію різних рівнів мовної системи. Один із основних структурних методів — це компонентний аналіз. Цей метод полягає в розкладі мовних одиниць на їх компоненти — семантичні, граматичні та фонологічні елементи. Завдяки компонентному аналізу можна точно виявити значення слів, фраз та інших мовних одиниць, а також з'ясувати, які елементи складають їх внутрішню структуру.

Ще одним важливим методом є трансформаційний аналіз, що був розроблений у рамках генеративної граматики. Цей метод дозволяє

вивчати структури мовних висловлювань через перетворення одних форм у інші. Трансформаційний аналіз зосереджується на вивченні правил, які дозволяють перетворювати одні синтаксичні структури на інші, зберігаючи при цьому їх значення. Цей підхід допомагає з'ясувати, які можливості має мова для утворення різних граматичних конструкцій.

Соціолінгвістичний метод дослідження мови спрямований на вивчення взаємодії мови та суспільства. Мова є не тільки засобом комунікації, але й важливим елементом соціальної взаємодії. Соціолінгвістичний метод дозволяє досліджувати, як соціальні фактори, такі як соціальний статус, вік, стать, національність, впливають на мовну поведінку. За допомогою цього методу можна вивчати діалекти, жаргони, а також те, як мовні варіанти відрізняються в залежності від соціальних умов. Це дозволяє зрозуміти, як мова функціонує в конкретних соціальних групах та як вона виконує роль маркера ідентичності, групової приналежності.

Таким чином, кожен з методів лінгвістичного аналізу має свою специфіку і дозволяє досліджувати різні аспекти мови: від її структури до взаємодії з соціальними та культурними умовами. Описовий метод фіксує мовну реальність на певному етапі, порівняльно-історичний дозволяє відновити етапи мовної еволюції, структурні методи вивчають внутрішню організацію мови, а соціолінгвістичний аналіз показує, як мова взаємодіє з соціумом. Усі ці методи є важливими інструментами вивчення мови та допомагають розкривати її багатогранну природу.

Варто зазначити, що кожен з них має свої переваги й обмеження, і вони використовуються залежно від конкретних завдань дослідження. Описовий метод надає можливість чітко зафіксувати мовні факти, що є важливим для створення наукових описів мовних явищ і для аналізу мови в її конкретному стані. Однак цей метод не дозволяє прослідкувати зміни, які відбуваються в мові з часом, а також не надає інформації про причинно-наслідкові зв'язки між різними мовними явищами.

Порівняльно-історичний метод має потужний інструмент для розуміння еволюції мови, однак він часто стикається з труднощами через брак документальних свідчень про прамови та їхні зміни. Незважаючи на це, він дозволяє відновлювати ті аспекти мовної реальності, які не були зафіксовані письмово, і таким чином дає нам змогу зрозуміти процеси, що відбуваються в мовах на протязі століть.

Структурні методи, зокрема компонентний і трансформаційний аналізи, дозволяють розглядати мову як складну систему, у якій кожен елемент взаємодіє з іншими, але ці методи часто зосереджуються лише на формальних аспектах мови, в той час як соціальні та культурні фактори можуть залишатися поза увагою. Однак вивчення мовної структури дає змогу глибше розуміти механізми побудови висловлювань і з'ясувати, як функціонують різні елементи мови.

Соціолінгвістичний метод є найбільш актуальним для розуміння мови в її живому контексті. Він дозволяє досліджувати, як мова розвивається і змінюється під впливом соціальних факторів, і як мова служить інструментом для вираження групової та особистої ідентичності. Цей метод є надзвичайно важливим для дослідження мовної політики, мовного регулювання, а також для вивчення соціальних аспектів мовного використання.

Отже, комбінація різних методів дає можливість лінгвістам отримати найбільш повну картину мовних явищ. Описовий метод дає точні фіксації мовних фактів, порівняльно-історичний дозволяє відновити історію мови, структурні методи — вивчити організацію мови, а соціолінгвістичний — її соціальне функціонування. Залежно від мети дослідження, лінгвісти застосовують різні методи для досягнення більш глибокого та комплексного розуміння мовних процесів.

Лекція 9: Історія мовознавства

Мета: Надати уявлення про розвиток лінгвістичних ідей.

1. Мовознавство в Давній Індії, Греції та Римі:
2. Європейське мовознавство Середньовіччя та Відродження:
3. Сучасний етап розвитку мовознавства:

Історія мовознавства охоплює багатий шлях розвитку лінгвістичних ідей, починаючи з перших спроб осмислити структуру та функції мови в Давньому світі до сучасних теоретичних підходів.

Розвиток мовознавства відображає еволюцію людської думки, зокрема прагнення зрозуміти природу мови, її зв'язок із мисленням і культурою, а також механізми функціонування мовних систем. Розглянемо основні етапи цього розвитку.

Початок мовознавчих пошуків припадає на Давній Схід, зокрема на Індію, де вже в V столітті до н.е. була розроблена граматики санскриту. Видатним представником індійської граматики є Паніні, чия робота "Аштедгаї" (VIII століття до н.е.) стала основою для подальшого розвитку мовознавства в Індії. Паніні запропонував детальну теорію граматичних правил, засновану на принципах логічної послідовності та об'єктивності. Він вважав, що мова — це система правил, які визначають зв'язки між звуками і їх значеннями. Важливим аспектом роботи Паніні є його методологічний підхід до аналізу мови, що можна порівняти з сучасними методами лінгвістики, такими як структурний аналіз.

У Давній Греції також були спроби осмислити природу мови, але вони носили більше філософський характер. Одним із перших, хто звернув увагу на мовні процеси, був Арістотель. У своїх працях, зокрема в "Поетиці" та "Риториці", він розглядав мову як важливий інструмент для вираження думок і переконань. Арістотель аналізував граматичні категорії, синтаксичні структури, а також функції мови в суспільстві. Однак його підхід був більш філософським, ніж лінгвістичним, і він зосереджувався на теоретичних аспектах, таких як роль мови в пізнанні та її зв'язок з логікою.

У Римі мовознавство також розвивалося, але вже з іншою метою — створенням стандартів для латинської мови, яка стала мовою науки, літератури та державного управління. Латинські граматики, зокрема праці таких авторів, як Пріск та Донат, були спрямовані на систематизацію правил латинської мови, її граматики, синтаксису та стилістики. Латинські граматики стали основою для вивчення мови в Середньовіччі та Відродження, оскільки латина залишалася мовою науки і літератури в Європі багато століть після падіння Римської імперії.

Середньовіччя принесло до мовознавства нові погляди, переважно у зв'язку з християнським підходом до вивчення мови. Зокрема, в цей час з'явилися граматики для вивчення латинської мови як священної мови церкви, і розвинувся цілий напрямок "граматики церковної". Однак наукове мовознавство в цей період залишалося обмеженим і здебільшого зосереджувалося на вивченні латини, тоді як народні мови залишалися поза увагою.

Відродження стало важливим етапом у розвитку мовознавства, оскільки у цей період з'явилася інтерес до вивчення не тільки класичних мов, але й сучасних народних мов. Відродження гуманістичних ідей стимулювало розвиток граматик народних мов, що дозволило відкрити нові перспективи для вивчення мовної різноманітності та для аналізу мовних структур.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується значним розширенням підходів і методів дослідження мови. Однією з важливих теорій є когнітивна лінгвістика, яка розглядає мову як відображення людського пізнання. Когнітивна лінгвістика стверджує, що мова не є лише набором символів для вираження готових ідей, але й активним процесом, який формується в процесі пізнання світу. Вона підкреслює зв'язок між мовою, сприйняттям і мисленням, а також вивчає, як люди організовують свої знання і досвід через мовні структури. В рамках когнітивної лінгвістики розвиваються теорії концептуальних метафор, метафоричних

уявлень, що виявляють глибокі когнітивні структури, закладені в основі мови.

Іншим важливим напрямом сучасного мовознавства є функціональна лінгвістика, яка акцентує увагу на функціях мови, її здатності виражати різні значення та виконувати різні соціальні функції. Функціональна лінгвістика досліджує, як мовні елементи використовуються для комунікації в конкретних соціальних і культурних контекстах. Вона включає в себе такі підходи, як соціолінгвістика, прагмалінгвістика, а також інтердисциплінарні методи, що поєднують лінгвістику з іншими науками, такими як психологія та соціологія.

Таким чином, історія мовознавства є важливою частиною культурної спадщини людства. Вона відображає етапи розвитку не лише мовної науки, а й загального світогляду, від філософських роздумів Давньої Греції та Індії до сучасних наукових парадигм. Мовознавство продовжує еволюціонувати, розвиваючи нові підходи до вивчення мови та її взаємодії з людським мисленням і суспільством.

Лекція 10: Логічний та психологічний напрями. Розвиток мовознавства у XX ст.

Мета: Розглянути основні течії сучасного мовознавства.

1. Психологічний напрям.
2. Молодограматизм (О.Потебня, Т.Пауль).
3. Соціологія мови. Лінгвістичне вчення Ф. де Сосюра.
4. Розвиток мовознавства у XX ст.

Сучасне мовознавство — це багатогранна наука, що охоплює широкий спектр підходів і методів для вивчення мови. У різні етапи розвитку

мовознавства змінювались акценти та напрямки досліджень, проте останні десятиліття характеризуються інтенсивним розвитком нових лінгвістичних течій, які акцентують увагу на різних аспектах мовної діяльності, таких як когнітивні процеси, соціальні фактори і комунікація. Розглянемо основні напрями сучасної лінгвістики.

Однією з важливих течій є когнітивна лінгвістика, яка розглядає мову не тільки як набір правил, але і як результат діяльності людського розуму. В основі когнітивної лінгвістики лежить ідея, що мова є відображенням ментальних процесів, що проходять в голові людини. У цьому контексті мова сприймається як інструмент, за допомогою якого людина структурує своє сприйняття світу та організовує знання. Когнітивна лінгвістика вивчає, як мова відображає процеси мислення, уявлення, сприйняття та категоризації реальності. Однією з ключових ідей є теорія концептуальних метафор, яку розробив Джордж Лейкгоф, згідно з якою людська мова та мислення ґрунтуються на метафоричних уявленнях. Наприклад, метафора «час — це ресурс» (ми кажемо «час плине», «я не маю часу»), яка відображає те, як ми уявляємо і організуємо поняття часу. Когнітивна лінгвістика досліджує, як мовні одиниці, такі як слова, фрази та граматичні конструкції, відображають наші ментальні категорії.

Іншим важливим напрямком сучасної лінгвістики є соціолінгвістика, що вивчає взаємозв'язок між мовою та суспільством. Соціолінгвісти аналізують, як мовні форми змінюються в залежності від соціальних, культурних та регіональних факторів. Це включає дослідження мовної варіативності, а також того, як мова відображає соціальні стосунки та ідентичність. Наприклад, вивчається, як соціальний статус, стать, вік, професія, етнічна належність чи соціальний контекст впливають на вибір мовних форм. Соціолінгвістика також акцентує увагу на таких явищах, як діалекти, соціолекти, мовні варіанти і зміни в мові, що відбуваються через культурні та соціальні впливи. Важливим аспектом є також аналіз мовної політики і стандартів, а також дослідження мовних контактів, коли різні

мови взаємодіють у багатомовних суспільствах. Соціолінгвістика робить акцент на важливості контексту, в якому мова використовується, і на соціальних функціях мови, зокрема на тому, як вона служить інструментом для створення і підтримки соціальних зв'язків та відносин.

Ще однією важливою течією є текстова та комунікативна лінгвістика, які зосереджуються на аналізі дискурсу та процесів комунікації. Текстова лінгвістика вивчає тексти як складні комунікативні одиниці, аналізуючи їх структуру, організацію і функції. Важливим аспектом є вивчення різних типів текстів, таких як наукові, художні, публіцистичні, а також їхніх мовних характеристик і прагматичних особливостей. Текстова лінгвістика допомагає розкрити механізми створення значень у межах тексту, зв'язок між лексичними, граматичними і семантичними рівнями тексту. Вона досліджує, як мовні елементи, такі як синтаксис, лексика, стилістичні засоби, взаємодіють і створюють текстову цілісність.

Комунікативна лінгвістика, у свою чергу, зосереджується на процесах комунікації, зокрема на тому, як мова використовується для досягнення комунікативних цілей. Вона вивчає, як люди використовують мову для передачі інформації, вираження емоцій, маніпулювання думками інших або для створення соціальних зв'язків. Одним з важливих аспектів комунікативної лінгвістики є прагмалінгвістика, яка досліджує, як мовці використовують мову в різних комунікативних ситуаціях і як контекст впливає на значення висловлювань. Це включає аналіз таких аспектів, як мовні акти, максимуми Грайса, принципи кооперації і політесності в комунікації.

Розвиток мовознавства в ХХ столітті є важливим етапом у становленні сучасних лінгвістичних теорій і підходів. На цьому етапі мовознавство зазнало значних змін, сформувавши нові напрями і течії, які визначають сучасну лінгвістичну науку. Одним із важливих аспектів

розвитку мовознавства є поєднання логічного та психологічного підходів, а також інтеграція соціологічних аспектів у дослідження мови.

Психологічний напрям у мовознавстві виник у відповідь на потребу зрозуміти, як мова пов'язана з психічними процесами. Він зосереджений на вивченні того, як психічні механізми впливають на формування та використання мовних одиниць. Одним із представників психологічного напрямку був Олександр Потебня, український філософ і лінгвіст, який вважав, що мова є відображенням психічних процесів і має глибокий зв'язок з мисленням. Потебня розглядав мову як інструмент, за допомогою якого людина організовує свої думки, а також як відображення загальних закономірностей психічної діяльності.

Психологічний напрям активно впливав на теорії, що розглядали мову не тільки як систему знаків, а й як процес, який має глибокі корені в людській психіці. Одним з важливих підходів цього напрямку є вивчення того, як люди за допомогою мови формують уявлення про світ, як мова впливає на сприйняття і мислення, а також як мовні структури взаємодіють з психічними процесами, такими як пам'ять, увага та емоції.

Молодограматизм, представлений такими вченими, як Олександр Потебня і Т.Б. Пауль, став важливою течією в розвитку мовознавства на рубежі XIX і XX століть. Молодограматизм зосереджувався на дослідженні структури мови, її внутрішніх закономірностей і функцій. Зокрема, Потебня підкреслював, що мова не є просто набором звуків і символів, а є відображенням глибинних процесів мислення і психіки. Молодограматики звертали увагу на еволюцію мови, її зв'язок із соціальними і культурними процесами, а також зосереджувалися на вивченні граматики як основної частини мовної системи.

Психологічний і молодогораматичний підходи заклали основи для соціології мови, яка набирає популярності у XX столітті. Соціологія мови досліджує взаємозв'язок між мовою і суспільством, а також розглядає, як соціальні фактори, такі як клас, етнічна належність, стать, вік та інші,

впливають на використання мови. Соціологічні аспекти мови стали надзвичайно важливими, оскільки зросла увага до мовної варіативності та мовних змін, що відбуваються в різних соціальних контекстах. Окреме значення має теоретичний вклад Фердинанда де Сосюра, швейцарського лінгвіста, який розглядав мову як систему знаків, що функціонують у рамках соціальної комунікації. Сосюр стверджував, що значення в мові створюються не через зв'язок слів з реальними об'єктами, а через їх відношення один до одного в системі мови.

Розвиток мовознавства у ХХ столітті також пов'язаний з появою нових лінгвістичних напрямів, таких як структуралізм, генеративна граматики, функціональна лінгвістика та когнітивна лінгвістика. Всі ці підходи отримали значний розвиток завдяки внеску таких науковців, як Н. Хомський, Л. Талмі, Р. Якобсон та інші. Структуралізм, що виник у працях Сосюра, поставив наголос на вивченні мови як системи взаємопов'язаних елементів. Генеративна граматики Н. Хомського сприяла розвитку теоретичних моделей мови, які дозволяють пояснити її структурні особливості через математичні та логічні принципи. Функціональна лінгвістика та когнітивна лінгвістика звертаються до вивчення того, як мова служить для вираження та організації мислення, а також як вона впливає на соціальні взаємодії.

У підсумку, розвиток мовознавства у ХХ столітті характеризувався посиленою увагою до психологічних та соціальних аспектів мови, а також намаганням інтегрувати різні підходи для більш комплексного розуміння того, як функціонує мова в суспільстві і як вона взаємодіє з психічними та когнітивними процесами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтіна, М. М. Речеві акти і їх типи. — Київ: Вища школа, 2002.
2. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства. — К.: Вища школа, 1985.
3. Бондаренко, Н. М. Теорія мови: підручник. — Київ: Наукова думка, 2015.
4. Виготський, Л. С. Мова і мислення. — Київ: Освіта, 1987.
5. Видавничий центр «Академія», 2010. 464 с.

6. Войцева О. А. Загальне мовознавство : навч.-метод. посіб. / О. А. Войцева, О. М. Новак, О. В. Яковлева. – Одеса : Одес. нац. ун-, 2022. – 132 с.
7. Войцехович, І. І. Функції мови в комунікації. — Львів: ЛНУ, 2017.
8. Гаврилюк, Л. О. Мова і суспільство: основи соціолінгвістики. — Київ: Видавництво Літера, 2016.
9. Грін, В. І. Когнітивна лінгвістика. — Київ: Видавничий центр «Академія», 2014.
10. Іванова, М. П. Лінгвістична структура мови. — Харків: Основа, 2011.
11. Іванова, М. П. Лінгвістичний розвиток і мовна диференціація. — Харків: Основа, 2010.
12. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник (3-тє видання). Київ: Видавничий центр "Академія", 2010. 464 с.
13. Кочерган, О. М. Теорія мовних знаків. — Київ: Наукова думка, 2015.
14. Леві-Строс, К. Структуралізм та пізнання. — Київ: Дух і літера, 2002.
15. Ліпицька, О. І. Історія мовознавства. — Київ: Вища школа, 2009.
16. Микитенко, О. І. Мова і культура: погляд через призму соціальних змін. — Львів: Видавництво ЛНУ, 2018.
17. Потебня, О. М. Вибрані праці з мовознавства. — Київ: Наукова думка, 1967.
18. Сидоренко, В. М. Соціолінгвістика: теорія та практика. — Харків: Фоліо, 2017.
19. Соссюр, Ф. де. Курс загальної лінгвістики. — Київ: Наукова думка, 1997.
20. Харагус, М. Лінгвістика і семіотика: основи теорії знаків. — Харків: Фоліо, 2019.
21. Чеснокова, В. В. Лінгвістичні методи вивчення мови. — Київ: Вища школа, 2006.

22. Шевченко Л. І. Сучасне загальне мовознавство. — Харків: ХНУ, 2014.
23. Шмидт, В. Л. Лінгвістика. Вступ до мовознавства. — Харків: Основа, 2018.
24. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
25. Hutchins J. Machine Translation: Past, Present, Future. Chichester: Ellis Horwood Limited, 1986.

Загальне мовознавство / *Általános nyelvészet*: курс лекцій з навчальної дисципліни «Загальне мовознавство» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти денної форми навчання, освітньо-наукова програма «Філологія. Українська мова та література», галузь знань: 03 «Гуманітарні науки», спеціальність: «035 Філологія (Українська мова та література)» / Розробник: Андрея Певсе. – Берегове: ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, 2025. – 55 с. (українською мовою)

Курс лекцій призначений для більш ефективної організації роботи на заняттях з дисципліни «Загальне мовознавство» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «035 Філологія (Українська мова і література)». Освітньо-наукова програма: «Філологія. Українська мова та література». У роботі лексичний матеріал структуровано за тематичним принципом до кожного заняття у відповідності до освітньо-наукової програми, навчального плану, робочої програми дисципліни «Загальне мовознавство».

Виробничо-практичне видання

**ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО /
ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET**

КУРС ЛЕКЦІЙ / TANTÁRGYI JEGYZET

2025 р.

*Затверджено до використання у навчальному процесі на засіданні кафедри філології
ЗУІ ім. Ф.Ракоці II (протокол №.. від ... 2025 року)*

*Розглянуто та рекомендовано Радою із забезпечення якості вищої освіти Закарпатського
угорського інституту
імені Ференца Ракоці II (протокол №.. від ... 2025 року)*

*Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF)
рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(протокол № від ... 2025 року)*

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF) кафедрою філології
спільно з Видавничим відділом Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Розробник:

Андрея ПЕВСЕ – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Рецензенти:

Вільмош ГАЗДАГ – доктор філософії з галузі гуманітарні науки, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Відповідальні за випуск:

Аніко БЕРЕГСАСІ – доктор габілітований, доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Олександр ДОБОШ – начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II

За зміст методичних рекомендацій відповідальність несуть розробники.

Видання методичних рекомендацій у друкованій формі (PDF) здійснено за підтримки уряду Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II» (Прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, протокол №2 від 11.11.2019 р., зареєстровано в реєстрі за №6179 приватним нотаріусом І.В. Мацолою)*

Надруковано: Видавничий відділ Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: kiadoi.reszleg@kmf.uz.ua)

Шрифт «Times New Roman». Розмір сторінок методичних вказівок: А4 (210x297мм).
Обсяг в авторських аркушах 2,20 (88 081 знаків із пробілами).